

Gebelerin Emzirmeye İlişkin Tutumları ve Emzirme Tutumunu Etkileyen Bazı Faktörler

Breastfeeding Attitudes of Pregnant Women and Some Factors Which Effect the Breastfeeding Attitude

(Araştırma)

Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi (2005) 1-13

Arş.Gör. Gülten IŞIK KOÇ*, Prof.Dr. Sabahat TEZCAN**

*Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Doğum ve Kadın Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı

**Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

ÖZET

Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Erişkin Hastanesi, Kadın Doğum Polikliniğine 2001 Aralık ayı süresince başvuran gebelerin emzirmeye ilişkin tutumlarının ve emzirme tutumunu etkileyen bazı faktörlerin belirlenmesi amacıyla analitik olarak yapılmıştır. Araştırma kapsamındaki gebelerin çoğunluğu 25-29 yaş grubunda olup, lise ve üniversite mezunudur. Gebelerin %39.8'i primigravidadır. Multigravidaların %96.1'i daha önceki çocuklarını emzirmişlerdir. Gebelerin %60.1'i şimdiki gebeliklerinde emzirme ile ilgili bilgi almamışlardır. Gebelerin Emzirme Tutumunu Değerlendirme Ölçeğinden aldıkları puan ortalaması 110.6 ± 12.3 , ortancası 110.0'dur. 35-39 yaş grubundaki gebelerin en olumlu tutum puanına sahip oldukları belirlenmiştir. Yaş gruplarına ve gebelik sayılarına göre emzirme tutumu puan ortalamaları arasında fark anlamlı bulunmuştur. Çekirdek aile tipine sahip, özel polikliniğe başvuran, 20-29 yaş grubunda ortaokul ve üzeri bir eğitime sahip olan, 30 ve üzeri yaş grubunda daha önce 2-3 kez gebelik geçiren ve ortaokul ve üzeri öğrenim düzeyine sahip ve ilk kez gebe kalan gebelerin emzirme tutumu puan ortalamaları daha yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Emzirme tutumu, gebelik, doğum öncesi bakım

ABSTRACT

This research is carried out as analitical to determine the breastfeeding attitudes of pregnant women who applied Hacettepe University Hospital Gynecologic and Obstetric Department during the month of December 2001 and some factors effecting breastfeeding attitude. Most of the women who taken the research was between 25-29 age group and graduated high school and university. About 39.8% of the pregnant women was in the period of first pregnancy. 96.1% of pregnant women who delivered live infant before have breastfeed their former children. 60.1% of pregnant women were not informed about breastfeeding during in this pregnancy period. Pregnant women's Breastfeeding Evaluation Tool's point mean is 110.6 ± 12.3 and medium point is 110.0. It was determined that the women in the 35-39 age group get the best positive attitudes score. A significant difference was found between age groups and number of pregnancy among the mean of brestfeeding attitudes point. The mean score of women who have nucleus family type, who attend to a private outpatient clinic, who were in the age group of 20-29 and graduated from a secondary or higher level of education, who were in her 30 or above age and have 2-3 pregnancy before and graduated from secondary or higher level of education and primiparous was higher.

Key Words: Breastfeeding attitude, pregnancy, prenatal care

Giriş

Kadın yaşamı boyunca kadınlık rollerini gerçekleştirirken, bir dizi fizyolojik evrelerden geçer. Kadının önemli yaşam dönemlerinden birisi de doğurganlık çağı içinde yer alan laktasyon dönemidir. Laktasyon, anne sütünün yapılması sürecidir. Anne sütünün bebeğin gelişmesini tam olarak destekleyecek özelliklere sahip ve bebekler için eşsiz bir besin maddesi olduğu, bilinen bir gerçektir. Hemen hemen bütün çağlarda ve kültürlerde, yenidoğanın beslenmesinde eşsiz bir gıda özelliğini taşıyan anne sütünün bebeklere en sağlıklı ulaşma yöntemi ise emzirme olmuştur (1,2,3).

Emzirmenin yenidoğanın sağlıklı büyümesi – gelişmesi ve anne sağlığı üzerine olumlu etkilerinin yanında, anne-bebek-aile içinde duygusal ve sosyal bir etkileşim aracı olduğu da kabul edilmektedir. Son yıllarda, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) yayınlarında bebeklerin, ilk 4-6 ay içinde yalnızca anne sütü ile beslenmelerinin önemli olduğu vurgulanmaktadır (1,4,5).

Başarılı bir emzirmenin başlatılması ve sürdürülmesi için annelerin gebelik sırasında ve doğumu izleyen dönemde, bedensel ve ruhsal yönden sağlıklı olmaları, dengeli beslenmeleri, gerekli meme bakımını yapmaları, doğru zaman ve teknikle anne sütünü verebilmeleri konusunda eğitim almaları gerekmektedir (2,6). Ancak bir davranışın gösterilebilmesi için aynı zamanda kişinin o davranışa yönelik tutumu ve onu bu davranışa yapması ya da yapmaması için zorlayabilecek sosyal baskı da önemlidir (7).

Anne ve bebek sağlıklı olsalar bile, eğitim, kentleşme, çalışma hayatı, sağlık personelinin ilgisizliği, inanç eksikliği, aile yapısındaki değişiklikler, emzirme ile beden imajının bozulacağı korkusu gibi nedenlerle emzirmeyi istememek, anne sütüyle beslenmeye karşı olumsuz tutum ve toplumsal eğilimler emzirme davranışını etkilemektedir (8,9). Emzirmenin sadece içgüdüsel bir davranış olmadığı, annede bireysel, ailesel ve toplumsal faktörlerin etkisiyle gelişen tutumların davranışa dönüştürülmesinde, psikolojik etkenlerin rol oynadığı belirtilmektedir (10,11). Kadınların emzirme davranışını etkileyen tutumlarının belirlenmesi ile kadının emzirmeyi isteme durumu, emzirmenin erken

başlatılması, sürdürülmesi ve erken bırakılması gibi durumlar önceden belirlenebilecektir. Birinci basamak sağlık kuruluşlarında ya da hastanelerde, sağlıklı bir gebenin takibini ve eğitimini ebeler ve hemşireler yürütmektedirler. Sağlık personelinin anneleri emzirmeleri yönünde desteklemesiyle annelerin emzirme ile ilgili bilgileri artmakta ve bununla birlikte emzirme davranışları da değişebilmektedir. Ancak bilindiği gibi davranışı, bilgi kadar kadının tutumu da (7) etkilemektedir. Bu nedenle gebelerin emzirmeye yönelik tutumlarının belirlenmesi, ebe ve hemşireler tarafından verilecek emzirmeye yönelik eğitimin planlanmasında yol gösterici olacaktır.

Araştırmanın Amaçları

Emzirmeye yönelik olarak yapılan birçok çalışmada, emzirme ve birçok sosyodemografik özellikler ile hastane uygulamaları arasındaki ilişkilere bakılmıştır (7). Günümüzde bebek beslenmesinde eğilimler ve uygulamaların belirlenmesi ile ilgili yapılmış çalışma sayısı sınırlıdır. Emzirmenin anne ve bebek sağlığına yönelik nitelikli bir ebe/hemşirelik hizmeti verilebilmesi için bilgi kadar emzirme davranışını etkileyen tutumun da dikkate alınması gerekmektedir. Bu nedenle konuya katkıda bulunacağı düşünülerek bu araştırma gebelerin emzirmeye ilişkin tutumlarının ve emzirme tutumlarını etkileyen bazı faktörlerin saptanması amacıyla planlanmıştır.

GEREÇ ve YÖNTEM

Araştırmanın Yeri

Araştırma Hacettepe Üniversitesi, Kadın Hastalıkları ve Doğum Anabilim Dalı Polikliniğinde yapılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 1 Aralık – 31 Aralık 2001 tarihleri arasında, Hacettepe Üniversitesi, Kadın Hastalıkları ve Doğum Anabilim Dalı Polikliniğine başvuran gebeler oluşturmuştur. Gebelerle yalnız bir kez görüşülmesi planlanmıştır. Gebeler, her ay bir kez kontrole geldikleri için çalışmanın bir aylık sürede yapılması uygun görülmüştür. Çalışma süresince polikliniğe 278 gebe başvurmuştur. Çalışmada, evrenin tamamına ulaşmak hedeflenmiştir. Ancak, 18 gebenin çalışmaya katılmayı reddetmesi, 3 gebenin Emzirme Tutum Ölçeğini araştırmacıya teslim etmeden poliklinikten ayrılması ve iki doktorun özel muayene saatlerinde gebe muayenelerini poliklinikte yapmaması nedeniyle 203 kadına ulaşılabilmektedir.

Araştırmanın Tipi

Araştırma analitik tipte epidemiyolojik bir araştırma olarak planlanmıştır (12).

Araştırmada Kullanılacak Araç Gerecin Hazırlanması

Araştırmada, konu ile ilgili bir anket formu ve Emzirme Tutumunu Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılacak anket formu araştırmacı tarafından literatür taranarak hazırlanmıştır (13,14,15,16,17,18,19).

Anket formu, gebenin yaşı, öğrenim düzeyi, çalışma durumu, hastaneye başvuru şekli, aile tipi, oturduğu yer, gebenin kendisinin anne sütü alıp almaması, gebelik süresi, şu andaki

gebeliğini isteme durumu, gebelik sayısı, canlı doğum sayısı, daha önceki bebeklerini emzirme durumu, daha önceki bebeklerini emzirme süresi, daha önceki gebeliklerinde emzirme ile ilgili bilgi alma durumu, şimdiki gebeliği süresince emzirme ile ilgili bilgi alma durumu, emzirme ile ilgili bilgi aldığı kaynak/kaynaklar, emzirme ile ilgili aldığı bilgiler, bebeğini emzirmeyi düşündüğü süre, evde bebeğinin bakımına yardımcı olacak kişinin varlığı, herhangi bir sağlık sorununun olup olmadığı, doğum sonu kullanmayı düşündüğü Aile Planlaması (AP) yöntemi, doğumunun nasıl olacağı, doğumunu nerede yapacağı ile ilgili soruları içermektedir.

Emzirme Tutumunu Değerlendirme Ölçeği, ARSLAN tarafından geliştirilmiştir. Uzman görüşleri alındıktan sonra 93 maddeden oluşan ölçek 286 yeni doğum yapmış anneye uygulanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğinin sınanmasında iç tutarlılığı belirleyen aynı gruba uygulanan test ikiye bölünerek, covarian ve korelasyon matrisleri değerlendirilmiştir. 93 maddelik ölçme aracının 47 maddelik bölümünde alfa değeri 0.66, 46 maddelik ikinci bölümünde ise 0.63 olarak bulunmuştur. İç tutarlılığı yansıtan diğer testlerden Guttman Split Half korelasyon katsayısı 0.58, Spearman-Brown korelasyon katsayısı 0.57 olarak saptanmıştır. Ölçeğin içerik ve yüzeysel geçerliliği uzmanlar tarafından ölçeğin değerlendirilmesi yoluyla, yapı geçerliliği ise varimax rotated factor analysis yöntemiyle ölçülmüştür. Madde çözümlenmesi yapılarak, toplam puan ve her maddenin puanları arasında korelasyon katsayıları değerlendirilmiş ve bu katsayı değeri 0.50 ve altında olan maddeler elenmiştir. Bu çalışma sonucuna göre ölçek 46 maddeden oluşmuştur (2).

Ölçekte cevaplar, tamamen katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, az katılıyorum, hiç katılmıyorum ifadelerinden oluşan 5'li likert tipidir. Olumlu emzirme tutumunu gösteren 22 madde, olumsuz emzirme tutumunu gösteren 24 madde bulunmaktadır. Olumlu tutum maddeleri tamamen katılıyorum (4), katılıyorum (3), kararsızım (2), az katılıyorum(1), hiç katılmıyorum (0) olarak, olumsuz tutum maddeleri tamamen katılıyorum (0), katılıyorum (1), kararsızım (2), az katılıyorum (3), hiç katılmıyorum (4) olarak puanlandığında bu ölçekten alınabilecek en yüksek puan 184'tür. En yüksek puan alanlarda emzirme tutumu olumlu olarak değerlendirilmektedir.

Veri Toplama, Düzenleme ve Analizleri

Araştırmada kullanılan anket formu, araştırmacı tarafından gebelerle yüzyüze görüşme yoluyla, Emzirme Tutumunu Değerlendirme Tutum Ölçeği ise, nasıl dolduracağı anlatıldıktan sonra, gebeye verilerek gebe izlem odasında uygulanmıştır.

Toplanan veriler araştırmacı tarafından SPSS 9.0 programına yüklenerek değerlendirilmiştir. Değerlendirmede, sayı ve yüzdellikler, iki ortalama arasındaki farkın önemlilik testi (t testi) ve tek yönlü varyans analizi, testleri kullanılmıştır. Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını saptamak için ise Tukey HSD testi uygulanmıştır. (12, 20).

Araştırmanın Etik Boyutu

1. Araştırmanın yapılacağı kurumdan izin alınmıştır,
2. Araştırmaya katılan gebelerin kimliği açıklanmamıştır,
3. Araştırma konusunda bilgi verildikten sonra araştırmaya katılmayı kabul eden gebeler çalışma kapsamına alınmıştır,
4. Veri toplama araçları uygulandıktan sonra gebelerin emzirme ile ilgili soruları cevaplanmış ve emzirme ile ilgili bilgi verilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Tablo 1 . Gebelerin Bazı Sosyodemografik Özellikleri

Sosyodemografik Özellikler	Sayı	%
Yaş*		
19 ve ↓	6	3.0
20-24	46	22.6
25-29	71	35.0
30-34	52	25.6
35-39	24	11.8
40 ve ↑	4	2.0
Öğrenim Durumu		
İlkokul	34	16.7
Ortaokul	24	11.8
Lise	76	37.5
Üniversite ve üstü	69	34.0
Çalışma Durumu		
Çalışan	82	40.4
Çalışmayan	121	59.6
Aile Tipi		
Çekirdek aile	180	88.7
Geniş aile	23	11.3
Oturduğu Yer		
İl merkezi	139	68.5
İlçe	62	30.5
Köy	2	1.0
Toplam	203	100.0

*Alt - Üst sınır= 16 - 42, Ortanca= 28, Ortalama = 28.4, SS= 5.2

Gebelerin bazı sosyodemografik özelliklerine bakıldığında; %35.0'inin 25-29, %25.6'sının ise 30-34 yaşları arasında olduğu, %37.5'inin lise, %34'ünün ise üniversite ve üzeri bir öğrenim düzeyine sahip olduğu, %59.6'sının herhangi bir işte çalışmadığı görülmektedir. Gebelerin %88.7'sinin çekirdek aile yapısına sahip olduğu ve %68'inin il merkezinde oturduğu saptanmıştır.

Tablo 2 : Gebelerin Doğurganlık ve Bu Gebeliğe İlişkin Bazı Özellikleri

Özellikler	Sayı	%
Gebelik Sayısı (n= 203)		
1		
2	81	39.8
3	67	33.0
4	30	14.8
5 ve ↑	13	6.4
	12	6.0
Canlı Doğum Sayısı (n= 102)		
1		
2	79	77.4
3	16	15.7
4	6	5.9
Gebelik Ayı (n= 203)		
1-3	1	1.0
4-6		
7-9	44	21.7
	72	35.4
	87	42.9
Bu Gebeliği İsteme Durumu (n=203)		
Eşi ve kendisi istemiş		
Kendisi istemiş, eşi istememiş		
Eşi istemiş, kendisi istememiş	172	84.7
İkisi de istememiş	5	2.5
	2	1.0
	24	11.8

Tablo 2’de görüldüğü gibi gebelerin %39.8’inin ilk kez, %33.0’ünün 2 kez, %6.0’sının ise 5 ve daha fazla kez gebe kaldıkları saptanmıştır. Daha önce canlı doğum yaptığı söyleyen gebelerin, %77.4’ünün 1 kez canlı doğum yaptığı görülmektedir. Gebelerin şu anki gebelikleri ile ilgili verilere bakıldığında %42.9’unun gebeliklerinin son üç ayında oldukları ve %84.7’sinin şimdiki gebeliklerini eşlerinin ve kendilerinin istedikleri saptanmıştır.

Tablo 3 : Gebelerin Daha Önceki Çocuklarını Emzirme Süreleri

	Emzirme Süreleri (ay)		
	n	Ortalama	SS
1. Çocuk	97	11.4	8.1
2. Çocuk	21	13.6	9.8
3. Çocuk	7	11.4	6.7

Daha önce canlı doğum yapan gebelerin %95.0’i önceki çocuklarını emzirdiklerini ifade etmişlerdir. Tablo 3’te canlı doğum yapan gebelerin daha önceki çocuklarını emzirme süreleri görülmektedir. Emzirme süreleri incelendiğinde 1. çocuk için ortalama emzirme süresi 11.4 ± 8.1 ay, 2. çocuk için 13.6 ± 9.8 ay ve 3. çocuk için 11.4 ± 6.4 ay olarak saptanmıştır. 2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasına (TNSA) göre emzirme süresi ortanca değeri 14 aydır (21). Gebelere şimdiki doğacak bebeklerini emzirmeyi düşündükleri süre sorulduğunda, gebelerin %46.8’i 6-12 ay, %28.1’i 13-24 ay, %19.7’si ise bebek emdiği sürece emzireceğini ifade etmiştir.

WHO ve UNICEF'in yayınladığı emzirmenin korunması, özendirilmesi ve desteklenmesini içeren Innocenti Bildirgesi'nde yaşamın ilk 4-6 ayında sadece anne sütüyle, bunu izleyen 24 aylık dönemde de yeterli ek gıda ilave edilerek anne sütüne devam edilmesi önerilmektedir (6,22). Ülkemizdeki emzirme süreleri ve bu çalışmanın sonuçları incelendiğinde Türkiye'de anne sütü verilme süreleri konusunda bir sorun olmadığı söylenebilir.

Tablo 4 : Gebelerin Daha Önceki Gebeliklerinde Emzirme İle İlgili Bilgi Alma Durumları

Daha Önceki Gebeliklerindeki Emzirme Bilgileri	Sayı	%
Emzirme ile İlgili Bilgi Alma Durumu (n= 122)		
Bilgi alan	59	48,4
Bilgi almayan	63	51,6
Bilgi Kaynakları (n= 59)*		
Sağlık personeli	36	61,0
Kitap, gazete, dergi, broşür v.b.	17	28,8
Aile büyükleri	14	23,7
Televizyon, video, radyo v.b.	9	15,2
Arkadaşlar	3	5,1
Okuldaki dersler	4	6,7
Emzirme ile İlgili Alınan Bilgiler (n= 59)*		
Anne sütünün yararları	53	89,8
Anne sütünün önemi	42	71,1
Bebeğin emzirilmesi gereken süre	39	66,1
Emzirme teknikleri	33	55,9
Emzirirken oluşabilecek meme rahatsızlıkları	27	45,7
Emzirme döneminde beslenme	3	5,1

* Birden fazla cevap verildiği için yüzdeler n üzerinden alınmıştır.

Tablo 4'te gebelerin daha önceki gebeliklerinde emzirme ile ilgili bilgi alma durumları görülmektedir. Gebelerin %48,4'ü daha önceki gebeliklerinde emzirme ile ilgili bilgi aldığını ifade etmiştir. Ertürk ve arkadaşlarının (23), yaptıkları bir çalışmada Akyurt Sağlık Ocağı Bölgesine bağlı bölgede oturan 15-49 yaş grubu ve en az 1 çocuk sahibi olan kadınların %57,4'ünün bebek beslenmesi hakkında eğitim aldıkları saptanmıştır. Sorgun ve arkadaşlarının (16) yaptığı çalışmada ise anne sütü hakkında bilgi alma yüzdesi %68,4 olarak bulunmuştur.

Bu çalışmada, emzirme ile ilgili bilgi aldığını söyleyen gebelerin bilgi aldıkları kaynaklar incelendiğinde %61'inin sağlık personelinin, %28,8'inin ise kitap, gazete, dergi ve broşür gibi kaynaklardan bilgi aldıkları görülmüştür. Ludvigsson'un yaptığı çalışmada (18) kadınların %59,5'inin emzirme ile ilgili bilgiyi hemşire ya da doktordan aldığı saptanmıştır. Ayrıca %91,9'unun emzirme hakkındaki bilgileri daha önceki çocukları doğmadan önce katıldıkları prenatal sınıflarda aldıkları belirlenmiştir. Bu nedenle emzirme eğitimi veren sağlık personelinin emzirme hakkındaki bilgi ve uygulamalarının doğru olması da önemlidir (24,25). Günümüzde ülkemizdeki sağlık uygulamalarına bakıldığında emzirme ile ilgili bilgilerin gebelikte değil, bebek doğduktan sonra doğum sonu servislerinde bebek hemşiresi tarafından verildiği görülmektedir. Gebelerin çoğunun daha önce en

az 1 canlı doğum yaptığı ve ülkemizde doğumların çoğunluğunun hastanede yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda, emzirme eğitimini daha çok doğum sonu dönemde bir sağlık personeli tarafından aldıkları düşünülmektedir. Gebeler emzirme ile ilgili olarak en fazla anne sütünün yararları (%89.8) ve anne sütünün önemi (%71.1) ile ilgili bilgi aldıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 5. Gebelerin Emzirme Tutum Ölçeğinden Aldıkları Puanlara Göre Dağılımları

Tutum Puanı *	Sayı	%
85 ve ↓	7	3.5
86-90	5	2.5
91-95	8	3.9
96-100	18	8.8
101-105	26	12.8
106-110	39	19.2
111-115	25	12.3
116-120	31	15.3
121-125	22	10.8
126-130	16	7.9
131 ve ↑	6	3.0
TOPLAM	203	100.0

*Alt – Üst Sınır= 71 – 146, Ortanca = 110.0, Ortalama = 110.6, SS = 12.3

Tablo 5'te gebelerin Emzirme Tutumunu Değerlendirme Ölçeğinden aldıkları puanlara göre dağılımları yer almaktadır. Emzirme Tutumunu Değerlendirme Ölçeğinden alınması gereken en yüksek puan 184'tür. Ölçekten alınan puan yükseldikçe gebelerin emzirmeye ilişkin tutumlarının da olumlu olduğu bilinmektedir. Çalışmamızda, gebelerin tutum puanı ortalamaları 110.6±12.3 ve ortanca 110.0'dur.

Tablo 6. Gebelerin Bazı Özelliklerine Göre Emzirme Tutumunu Değerlendirme Ölçeği Puan Ortalamaları

Özellikler	N	Ortalama	SS	Değerlendirme
Yaş				
19 ve ↓	6	99.0	16.7	
20-24	46	107.1	13.2	
25-29	71	110.9	9.5	F = 2.725
30-34	52	112.9	12.3	p = 0.021
35-39	24	114.3	13.9	
40+	4	109.6	16.9	
Öğrenim Durumu				
İlkokul	34	106.0	12.1	
Ortaokul	24	109.2	11.9	F = 2.229
Lise	76	111.8	13.5	p = 0.079
Üniversite +	82	112.1	10.6	
Çalışma Durumu				
Çalışan	82	110.4	12.8	t = -0.227
Çalışmayan	121	110.8	11.5	p = 0.821
Başvuru Statüsü				
Genel poliklinik	134	109.3	12.6	t = -2.145
Özel poliklinik	69	113.1	11.2	p = 0.033
Aile Tipi				
Çekirdek aile	180	111.2	12.8	t = 2.083
Geniş aile	23	105.6	11.5	p = 0.039
Oturduğu Yer				
İl merkezi	139	110.5	12.4	F = 0.242
İlçe ve köy	64	110.3	11.1	p = 0.856
TOPLAM	203	110.6	12.3	

Tablo 6'da gebelerin bazı özelliklerine göre Emzirme Tutum Ölçeği'nden aldıkları puan ortalamaları görülmektedir. Gebelerin yaşları ve Emzirme Tutumunu Değerlendirme Ölçeği'nden aldıkları puan ortalamaları arasındaki fark istatistiksel yönden anlamlıdır ($p<0.05$) ve anlamlı farklılık 19 ve altı yaş grubu ile 35-39 yaş grubu arasındadır ($p<0.05$). 19 ve altındaki yaş grubunda emzirmeye ilişkin tutum puanı ortalaması 99.0 ± 16.7 iken, yaşla birlikte tutum puanı ortalamasının artarak 35-39 yaş grubunda 114.3 ± 13.9 olduğu saptanmıştır. Kadınların emzirme tutumunu inceleyen araştırma sonuçlarına rastlanamamıştır. Ancak tutumun bilişsel birimleri de içermesi nedeniyle, kadının emzirme ile ilgili bilgisinin emzirme tutumunu etkileyeceği düşünülmektedir (11). Şimşek'in yaptığı çalışmada (26), annelerin emzirmeye ilgili bilgi puanları ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak önemli bir fark olmadığı belirlenmiştir. Vefikuluçay'ın yaptığı çalışmada (27) ise 19 yaş ve altı annelerin emzirmeye ilişkin bilgi puan ortalamaları 87 puan üzerinden, 20.4, 36 yaş ve üstünde ise 39.6 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, yaş ilerledikçe çocuk sayısının artması, bu kadınların doğum sonu dönemde emzirme ile ilgili bilgi almaları ve emzirme konusunda daha fazla bilinçlenmelerinin emzirmeye ilişkin tutum puanlarını arttırabileceğini düşündürmektedir.

Öğrenim düzeyi ile emzirme tutumu arasındaki ilişkiye bakıldığında, ilkökul mezunu gebelerin emzirmeye ilişkin tutum puan ortalamaları 106.0 ± 12.1 , üniversite ve üstü öğrenim düzeyine sahip gebelerin tutum puan ortalamaları ise 112.1 ± 10.6 olarak saptanmıştır. Öğrenim düzeyi yükseldikçe tutum puan ortalamalarının giderek yükselmesine rağmen ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak önemsiz bulunmuştur ($p>0.05$). Anne öğrenim düzeyi ve emzirme ile ilgili yapılan çalışmalarda, farklı sonuçlar bulunmuştur. Ancak yapılan çalışmalarda emzirme tutumuna değil, annenin emzirme ile ilgili bilgisine ya da emzirme sürelerine bakılmıştır. Bilginin tutumu yakından etkilediği düşünüldüğünde, yapılan bu çalışmalardan elde edilen bilgilerin de emzirmeye yönelik olumlu tutum geliştirmede önemli olduğu açıktır. Ülkemizde yapılan birçok çalışmada annelerin eğitim düzeyi yükseldikçe emzirme davranışının olumlu yönde etkilendiği ve buna paralel olarak emzirme süresinin uzadığı saptanmıştır (17,26,27,28,29). Öğrenim düzeyi arttıkça anne sütü ile ilgili bilgi puanları da artmıştır. Ludvigsson'un yaptığı çalışmada da (18) 5 yıl ve üzeri eğitim düzeyine sahip kadınlarda emzirme ile ilgili bilgi düzeyi önemli ölçüde yüksek bulunmuştur (18).

Gebelerin yaşları ve öğrenim durumlarına göre yapılan analizde 19 ve altındaki yaş grubu ile 30 yaş ve üzerindeki yaş grubunda öğrenim durumlarına göre emzirme tutumu puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak farkın önemli olmadığı ($p>0.05$), 20-29 yaş grubunda ilkökul mezunu gebelerin emzirme tutum puan ortalamalarının 101.7 ± 10.2 , ortaokul ve üzerinde öğrenim durumuna sahip gebelerde ise 111.0 ± 10.7 olduğu ve bu iki grup arasında emzirme puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($P<0.05$). Bu çalışmada öğrenim durumunun emzirme tutum puanı üzerinde etkili olmadığı, yaşla birlikte ise emzirme tutum puanının arttığı saptanmıştır (Bknz. Tablo 6). Anne yaşı, emzirme davranışı için çok önemli bir faktördür. Literatürde adolesan yaşta gebeliğin ve çocuk sahibi olmanın psikososyal yönünün çok ağır olduğu, bununla birlikte çok ciddi sağlık sorunları yaşandığı ve bunlara bağlı adolesanın öğrenim durumu ne olursa olsun emzirme davranışının olumsuz etkilendiği belirtilmektedir (30). Bu çalışmanın bulguları da literatür bilgileri ile paralellik göstermektedir. 30 yaş ve üzerindeki grupta ise benzer obstetrik öyküye sahip olmalarına bağlı emzirme tutum puan ortalamaları arasındaki fark önemsiz çıkmış olabilir. 20-29 yaş grubundaki annelerin %82.9'u ortaokul mezunudur. Bu çalışmada eğitim tek başına emzirme tutumu üzerinde etkili bulunmasa bile yaşla birlikte emzirme tutumunu önemli ölçüde etkileyebileceği düşünülmüştür.

Çalışan annelerin emzirme tutum puan ortalamaları (110.4±12.8) ile çalışmayan annelerin emzirme tutum puan ortalamaları (110.8±11.5) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır ($p>0.05$). Emzirme ile ilgili yapılan çalışmalarda çalışan annelerin emzirme tutumuna değil çoğunlukla emzirme bilgisi ve davranışına bakılmıştır. Çalışan annelerin dış etkenlere daha açık oldukları, bazı bilgileri daha kolay öğrenme ve bilgilendirilme imkanına sahip oldukları bilinmektedir. Vefikuluçay (27) ve Haznedaroğlu'nun (29) çalışmalarında çalışan annelerin emzirme bilgi puan ortalamalarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bektaş'ın çalışmasında ise (28) çalışan annelerin emzirme bilgi puan ortalamaları daha yüksek saptanmıştır. Davranışı o konuyla ilgili bilgi ve tutumun birlikte etkilediği göz önüne alındığında, bu çalışmada emzirme tutumunun her iki grupta da benzer olması, kadınların doğumdan sonra emzirme davranışını, tutumdan çok emzirme bilgi düzeylerinin etkilediğini düşündürmektedir.

Hacettepe Üniversitesi Erişkin Hastanesi, Kadın Doğum Anabilim Dalı özel polikliniğine başvuran gebelerin emzirme tutum puan ortalaması 113.1±11.2, genel polikliniğine başvuran gebelerin emzirme tutum puan ortalaması ise 109.3±12.6 olarak bulunmuştur ve ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak önemlidir ($p<0.05$). Bu farkın, özel polikliniğe başvuran gebelerin öğrenim düzeylerinin daha yüksek olmasından ve doktorların bu gebelere fazla zaman ayırarak daha iyi danışmanlık yapmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Aile tipi ve emzirme tutumu puan ortalaması arasındaki fark incelendiğinde, çekirdek aile yapısına sahip olan gebelerde emzirme tutumu puan ortalaması 111.2±12.8, geniş aile yapısında yaşayan gebelerin emzirme tutum puan ortalamaları 105.6±11.5 olarak bulunmuştur. Ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0.05$). Vefikuluçay'ın (27) ve Haznedaroğlu'nun (29) yaptıkları çalışmalarda çekirdek ailede yaşayan annelerin emzirmeye ilişkin bilgi puan ortalamalarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Akan'ın yaptığı çalışmada (14) ilk 4-6 ayda ek gıda verme yüzdesi geniş ailelerde daha yüksek bulunmuştur. Bilindiği gibi ülkemizde geniş aile yapısı oldukça yaygındır ve aileyi evde yaşayan yaşlılar yönetmektedir. Toplumumuzun yapısı gereği birçok konuda genç annelerin, aile büyüklerinden ve eşlerinden sonra söz sahibi oldukları bilinmektedir. Birçok konuda olduğu gibi bebek beslenmesi konusunda da anneler aile büyüklerinin deneyimlerinden etkilenmektedir. Bu nedenle geniş ailelerde gebenin emzirmeyle ilgili bilgileri sağlık personelinin ve kitaplardan daha çok aile büyüklerinden aldığı ve emzirme tutumunu ve davranışını evde bulunan diğer kadınların etkileyeceği düşünülmektedir.

Oturduğu yer incelendiğinde, il merkezinde oturan gebelerin emzirme tutum puan ortalamalarının 110.5±12.4, ilçe ve köyde oturan gebelerin emzirme tutum puan ortalamalarının ise 110.3±11.1 olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>0.05$). 2003 TNSA verilerine göre (21) Türkiye genelinde kırsal alanda bebeklerin ortanca emzirilme süresi 14.2 aydır ve kente göre daha fazladır (13.8 ay). Taşkın ve Toros'un (17) belirttiğine göre ise kırsal kesimde emzirme davranışı daha yaygındır ve emzirme süresi daha uzundur. Kentte, öğrenim düzeyleri yüksek olsa da annelerin çalışma oranlarının yüksek olması, sosyoekonomik düzeyin yüksek olması ve mamalara ulaşmanın daha kolay olması nedeniyle emzirme davranışının olumsuz etkilendiği saptanmıştır. Gebelik sırasında emzirme tutum puan ortalamalarının her iki grupta da benzer olması, emzirme davranışındaki kent ve kırsal arasındaki farkın emzirme tutumundan çok yukarıdaki nedenlerden kaynaklanabileceğini göstermektedir.

Gebelerin yaşları ve gebelik sayılarına göre ileri analiz yapılarak emzirme tutumu puan

ortalamaları değerlendirilmiştir. 19 ve altı yaş grubunda denek sayısı yeterli olmadığı için analiz yapılamamıştır. 20-29 yaş grubunda 1. gebeliği olanlar ile 2 ve üzeri gebeliği olanlar arasında emzirme tutumu puan ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$). 30 ve üzeri yaş grubunda, gebelik sayılarına göre grupların emzirme tutumu puan ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak önemlidir ($p<0.05$). Bu yaş grubunda bir gebeliği olanların emzirme tutumu puan ortalaması 111.4 ± 11.0 , 2-3 gebeliği olanların emzirme tutumu puan ortalaması 115.9 ± 13.0 , 4 ve üzeri gebeliği olanların emzirme tutumu puan ortalaması ise 105.5 ± 11.5 'tir. Tablo 6'da görüldüğü gibi yaş tek başına emzirme tutumunu etkileyen önemli bir faktördür. Aynı zamanda ülkemizde emzirme ile ilgili bilgi daha çok doğumlardan sonra, anne hastanede kaldığı süre içinde verilmektedir. Anne doğum nedeniyle hastaneye daha çok başvurduğunda emzirme ile ilgili yeni bilgiler öğrenme ve bilgilerini yenileme fırsatı da daha çok olacaktır. Doğru bilginin tutumu olumlu yönde etkilediği düşünüldüğünde, çalışmamızda 30 yaş ve üzeri grupta 2-3 gebeliği olan kadınların emzirme tutum puan ortalamalarının yüksek olması doğaldır. 30 yaş ve üzerinde olup, 4 gebeliği olan kadınların ise çoğunluğunun ilkökul ve altında bir öğrenim düzeyine sahip olması emzirme tutum puanının düşük olmasına neden olabilir.

Gebelik sayıları ile öğrenim durumlarına göre yapılan ileri analizde ilkökul mezunu ve ilk gebeliği olan kadınların emzirme tutumu puan ortalamaları 97.0 ± 13.6 iken ortaokul ve üzeri bir öğrenim durumuna sahip ve ilk gebeliği olan kadınlarda emzirme tutumu puan ortalaması 110.1 ± 11.8 olarak bulunmuştur ve ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak önemlidir ($p<0.05$). 2-3 gebeliği olanlar ile 4 ve daha fazla gebeliği olanlarda öğrenim durumunun emzirme tutum puanı ortalamasını etkilemediği saptanmıştır ($p>0.05$). Daha önce de bahsedildiği gibi eğitim düzeyinin düşük olması emzirme davranışını olumsuz yönde etkilemektedir. Eğitim düzeyi arttıkça, bebek bakımı ve beslenmesi konusunda doğru kaynaklardan bilgi alma oranının artması ve bebeğini besleme konusunda gebenin bağımsız karar verebilmesi söz konusudur.

Tablo 7. Gebelerin Tüm Gebelikleri Boyunca Emzirme İle İlgili Bilgi Alma Durumlarına Göre Emzirme Tutumu Puan Ortalamaları

Bilgi Alma Durumu	N	Ortalama	SS	Değerlendirme
Daha Önceki Gebeliklerinde (N=122)				
Bilgi alan	59	111.8	12.8	$t=0.253$
Bilgi almayan	63	111.3	11.7	$p=0.801$
Şimdiki Gebeliğinde (N=203)				
Bilgi alan	81	111.6	13.1	$t=0.911$
Bilgi almayan	122	109.9	11.7	$p=0.363$

Tablo 7'de gebelerin tüm gebelikleri boyunca emzirme ile ilgili bilgi alma durumlarına göre emzirme tutumunu değerlendirme ölçeği puan ortalamaları yer almaktadır. Daha önceki gebeliklerinde emzirme ile ilgili bilgi alanların emzirme tutumu puan ortalamaları 111.8 ± 12.8 , emzirme ile ilgili bilgi almayan gebelerin tutum puanı ortalamaları ise 111.3 ± 11.7 'dir. Ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamsızdır ($p>0.05$).

Şimdiki gebeliklerinde emzirme ile ilgili bilgi alanların emzirme tutumu puan ortalamaları 111.6 ± 13.1 , emzirme ile ilgili bilgi almayan gebelerin tutum puanı ortalamaları ise 109.9 ± 11.7 'dir ve ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamsızdır ($p>0.05$).

Gebelere, emzirme ile ilgili aldıkları bilgilerin kaynakları ve hangi konularda bilgi aldıkları sorulmasına rağmen, bu bilgilendirmenin zamanı, nasıl verildiği ve verilen bilgilerin

içeriği sorulmamıştır. Bu nedenle emzirme tutumunu etkileyen, emzirme ile ilgili bilgi alınsa bile, bu bilgilendirmenin etkin olup olmadığı bilinmemektedir.

Sonuçlar ve Öneriler

Bu çalışmanın sonuçları sadece bu araştırmanın evreni için genellenebilir ve öneriler bu grupta yer alan kadınlar için geçerlidir.

Daha önce gebekalan kadınların %51.6'sının önceki gebelikleri boyunca emzirme ile ilgili bilgi almadıkları, %60.1'inin ise şimdiki gebeliklerinde emzirme ile ilgili bilgi almadıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle sadece doğum sonu dönemde değil, doğum öncesi bakım hizmetleri içinde de bu konuda eğitilmiş sağlık personeli tarafından emzirme ve meme bakımı ile ilgili eğitim verilmesi ve danışmanlık yapılması önerilebilir.

Emzirme davranışını, kadının emzirmeye ilişkin daha önceki bilgilerinin ve tutumlarının etkilediği bilinmektedir. Bu nedenle, emzirme ile ilgili eğitim programı planlanırken, kadınların emzirmeyle ilgili bilgilerinin saptanması ve tutumlarının belirlenmesi önerilebilir.

Emzirme ile ilgili bilgi aldığını söyleyen yaklaşık her beş gebeden biri bu bilgileri kitap, gazete ve dergilerden almıştır. Bu nedenle konu ile ilgili uzmanlar tarafından, emzirmeye yönelik kitapçıklar ve broşürler hazırlanması ve gebelerin yararlanmasının sağlanması önerilebilir.

Gebelerin emzirme ile ilgili bilgi aldıkları kaynaklar arasında sağlık personeli ilk sırada yer almasına rağmen sadece üç gebeden biri sağlık personelinin bilgi almıştır. Gerek doğum öncesi bakım hizmetleriyle ilgilenen, gerekse doğum sonu dönem hizmetlerinde yer alan sağlık personelinin, sürekli hizmet içi eğitimlerle emzirme ile ilgili bilinçlendirilmesi ve kadınlara bu konuda eğitim vermeleri için desteklenmeleri önerilebilir.

Araştırma kapsamına alınan 35-39 yaş grubundaki kadınların en olumlu tutum puanına sahip oldukları, çekirdek aile içinde yaşayan gebelerin ve özel polikliniğe başvuran gebelerin emzirme tutumu puan ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Öğrenim durumu, çalışma durumu ve oturulan yere göre emzirme tutumu puan ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak önemsiz bulunmuştur. Ancak gebelik sayısı az ve öğrenim düzeyi yüksek gebelerin emzirme tutumu puan ortalamaları daha yüksek çıkmıştır. Bu nedenle kadınların öğrenim düzeylerinin yükseltilmesi önerilebilir.

Emzirme tutum puan ortalamaları, adölesan, eğitim düzeyi düşük, geniş ailede yaşayan, çok çocuk sahibi olan gebelerde daha düşük çıkmıştır. Bu nedenle bu grupların riskli gruplar olarak ele alınması ve anne sağlığı hizmetlerinin büyük bir kısmını yürüten birinci basamak sağlık hizmetlerinde görev yapan ebe ve hemşirelerin bu grupları emzirme konusunda daha dikkatli ele almaları önerilebilir.

Bu araştırma belli bir kurumda ve sınırlı bir sürede yapılmıştır. Bu nedenle, araştırmanın değişik kurumlarda ve daha fazla gebe ile tekrarlanması önerilir.

KAYNAKLAR

1. ----- Emziriminin Korunması, Özendirilmesi, Desteklenmesi WHO UNICEF Ortak Raporu, 1991.
2. Arslan H. Emzirme Tutumunu Değerlendirme Ölçeği Geliştirme. Hemşirelik Forumu 1999;2(3):132-136.
3. Coşar G. Köseli A. Ana Sağlığı. Ankara: Somgür Yayıncılık;1994.
4. ----- Anne Sütü Muadillerinin Pazarlamasıyla İlgili Uluslararası Yasa, UNICEF, 1991.
5. ----- WHO/UNICEF 1990'lı Yıllarda Bebeklerin Anne Sütüyle Beslenmesi, UNICEF, 1991.

6. Dennis CL. The breastfeeding self-efficacy scale: psychometric assessment of the short form. JOGNN 2003;32;734-744.
7. Shaker I. Scott JA. Reid M. Issues and innovations in nursing practice. Journal of Advanced Nursing 2004;45(3);260-269.
8. -----Georgia's Breastfeeding Promotion Program For Low-income Women, Pediatrics 2000;105(6);E85.
9. Thousand O. Predicting breast-feeding intention among low-income pregnant women: a comparison of two theoretical models. Health Education and Behavior 1999; 26(5); 675-688.
10. Başaran İE. Eğitim Psikolojisi. Ankara: Gül Yayınevi;1990.
11. Cüceloğlu D. İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları. İkinci Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi;1997.
12. Tezcan S. Epidemiyoloji; Tıbbi Araştırmaların Yöntem Bilimi. Ankara: Hacettepe Halk Sağlığı Vakfı;1992.
13. Adams C. Conning P. Dore K. Breastfeeding trends at a community breastfeeding center: an evaluative survey. JOGNN 2001; 30(4); 392-399.
14. Akan N. İlk 4 Ayda Sadece Anne Sütü İle Beslenmede Hemşire Etkinliğinin İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Programı Doktora Tezi, Ankara, 1995.
15. -----Breastfeeding and early weaning practices in Northeast Brazil; a longitudinal study. Pediatrics 2001, 108(4); E66.
16. Sorgun P. Akyurt Sağlık Ocağı Bölgesine Bağlı Merkez ve Yeni Buçuk Çoğlu Köylerinde 0-24 Aylık Bebekleri Olan Annelerin Anne Sütü Hakkındaki Bilgi, Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı, İntern Araştırması, Ankara, 1992.
17. Taşkın L. Toros A. Major barriers to breastfeeding: education and urbanization, Turkish Journal of Population Studies 1998;20;32-41.
18. Ludvigsson JF. Breastfeeding in Bolivia-information and attitudes. BMC Pediatrics 2003;3(4);1471-1482.
19. Sarah KF. Diana TF. Factors influencing decision to breastfeed. Journal of Advanced Nursing 2004;46(4);369-379.
20. Özdamar K. SPSS ile Biyoistatistik. 3. Baskı. Eskişehir, Kaan Kitabevi, 1999.
21. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2003, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı ve Avrupa Birliği, Ankara, 2004.
22. Özcebe H. Güçüz Doğan B. Anne sütü ile beslenme ve Ankara'da bebek dostu hastaneleri. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 1991;34(4) 305-316.
23. Ertürk, D. Akyurt Sağlık Ocağı Bölgesine Bağlı Merkez Mahallelerinde 15-49 Yaş ve En Az Bir Çocuk Sahibi Evli Kadınların Anne Sütü Hakkındaki Bilgi, Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı, İntern Araştırması, Ankara,1992.
24. Karagüzel G. Ökten A. Doğu Karadeniz Bölgesinde Sağlık Çalışanlarında Emzirme Alışkanlığı. 43. Milli Pediatri Kongresi Seçilmiş Bildiri Kitabı;Ankara;1999:s.82.
25. Wagner CL. Breastfeeding knowledge and practice of pediatric nurse practitioners. Journal of Pediatric Health Care 2004;18(1);8-14.
26. Şimşek Ş. Annelerin Emzirmeye İlişkin Bilgi Düzeyleri, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 1991.
27. Vefikuluçay D., Annelerin Doğum Sonu Dönemde Emzirmeye İlişkin Bilgilerinin Saptanması, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 2002.
28. BektaşB.,İlkSekizHaftadaAnnelerinEmzirmeBaşarısınıEtkileyenEtmnelerinİncelenmesi,Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Bilim Uzmanlığı Tezi, İzmir, 1998.
29. Haznedaroğlu D., Anne Sütü Konusunda Verilen Eğitim ve Annelerin Doğru Anne Sütü Uygulamaları Konusundaki Bilgi ve Davranışları Üzerine Bir Çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1995.
30. Gökçe Ö., Adölesan gebelikler, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, Nisan, 2002.